

TERÖR EYLEMLERİNE TARİHSEL BİR YAKLAŞIM: OSMANLI DEVLETİ'NDE ERMENİ TERÖR EYLEMLERİ VE YURTDIŞI BAĞLANTILARI

An Historical Approach to Terror Activities: The Armenian Terror Activities in the Ottoman Empire and Their Foreign Ties

Haluk Selvi *

Özet

XIX. yüzyıl Osmanlı Devleti için yıkılma dönemidir. Bu yüzyılın sonundan itibaren devletten koparak bağımsız olmak isteyen farklı unsurlar, Avrupa ve Rusya'nın desteği ile terörü kendilerine bir yöntem olarak seçmişlerdir. Anadolu'da ve başkent İstanbul'da meydana gelen olaylar Avrupa basınına "hakkın gasbı" ve "baskı" olarak yansıtılmış, Avrupa ve Amerika'nın farklı şehirlerine yerleşen Ermeni komitelerinin desteğini alan gazeteler bunu propaganda yöntemi olarak benimsemişlerdir.

Ermeni komiteleri, Osmanlı Devleti içerisindeki terör eylemleri için Yunan, Sırp ve Bulgar İhtilal komitelerinin yöntemlerini benimsemişler, onların silahlanma faaliyetlerini örnek alarak Rusya'dan, Avrupa'dan ve Amerika'dan yurtiçine silah ve patlayıcı maddeler taşımayı başarmışlardır. Bu çalışmada Ermeni terör eylemlerinin nasıl planlandığını, ihtilal komitelerinin nasıl silahlandığını ve bu eylemlere yurtdışı desteğinin nasıl sağlandığını dönemin kaynaklarından, arşiv belgelerinden faydalanarak sunmaya ve bugünkü terör eylemleri ile bir karşılaştırma yapmaya çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: Terör, Osmanlı, Ermeni.

Abstract

The 19th century is a dissolution period for the Ottoman Empire. From the end of this century, different elements which want to be-

* Prof. Dr., *Sakarya Üniversitesi Türk-Ermeni İlişkileri Araştırma Merkezi Müdürü*, hselvi@sakarya.edu.tr

come independent as breaking apart from the empire, choose the terror as a method for themselves by the help of Europe and Russia. The events which happened in Anatolia and also in the capital city of Istanbul were reflected as “seizure of right” and “pressure” to the European media. The newspapers, which got support of the Armenian committees who settled down in different cities of Europe and America, adopted that as a propaganda method.

The Armenian committees acknowledged the methods of Greek, Serbian and Bulgarian revolutionary committees for the terror movements in the Ottoman Empire, achieved to convey weapon and explosive materials from Russia and Europe to the country as taking an example by their armament activities. In this proceeding, it will be tried to examine how the Armenian terror activities were planned, how the revolutionary committees were armed, and how they got the foreign support through using the main sources of that period and archival documents.

Keywords: Terror, Ottoman, Armenian.

Terörün Tarihi Boyutu

İnsanlık tarihi kadar eskiye dayanan terörün dilimizdeki karşılığı, yıldırma, cana kıyma ve mali yakıp yıkma, korkutma ve tedhiştir. Terörün çok eski dönemlerde terörist grup olarak adde-dilecek oluşumlar tarafından kullanıldığı görülmektedir. Tarihte organize terörizmin ilk olarak Orta Doğu’da gerçekleştiği bilinmektedir. Bu terör hareketi, Filistin’de Yahudi Zealots’un Romalılara karşı I. yüzyılda başlayan hareketiydi. Bu oluşumun eylemlerinin tahmin edilemediği, hedeflerinin genellikle sembolik olduğu, resmi ve dini günlerin eylemler için seçilen zamanlar olduğu görülmektedir. Bu yolla Zealost’un eylemleri ve propagandası en geniş şekilde yayılma şansına sahip olmuştu. Roma bu grubu ortadan kaldırarak yarım yüzyıl bir barış ortamı bulmuştu.

Orta Doğu’da kurulan bu grubun dışında daha sonraki dönemlerde Avrupa’da da bunlara benzer oluşumlar göze çarpmaktadır. Örneğin XVII. yüzyılın başında İngiltere’de Guy Fawkes’in başını çektiği “Barut Komplosu” böyle bir yapılanmadır. İngiltere devlet yönetiminde ve Katolik monarşik rejimde kökten bir devrime gitmek amacıyla toplanan on iki komplocu, Westminster Sarayı’ndaki İngiliz Parlamento Binasını, o yılki aristokrasi zirvesinde havaya uçurmaya karar vermişti. Komploculardan birinin saray çevresinden bir tanıdığına, 5 Kasım 1605 günü saraydan uzak durmasını tavsiye eden bir mektup göndermesi sonucu komplo ortaya çıkınca Fawkes ve arkadaşları 5 Kasım gece yarısı parlamento mahzenlerinde bol miktarda barut fişisiyle yakalanmış ve 31 Ocak 1606’da sarayın karşısında asılarak idam edilmişti.

Avrupa gibi Uzakdoğu ve Hindistan’da da yüzyıllar boyunca gizli örgütlerin var olduğundan söz edilir. Hindistan’da bir tarikat olan Thug’lar tarafından kurulan bir grup İngilizler tarafından XIX. yüzyılda ortadan kaldırılmıştı. Hindistan’daki İngiliz yetkililer uzun yıllar boyunca

ca bu örgütün varlığını kabul etmemişlerdi. Ancak İngiliz General William Sleeman bu durum üzerine çalışıp daha sonra bu örgütü tamamen ortadan kaldırmıştı. Thug'lar öldürecekleri kişilerin seçiminde fark gözetmiyorlar, kurbanlarını ipekten bir iple boğuyorlardı (Laqueur, 2001: 9). Hint tanrıçası Kali'ye kurban adama düşüncesine dayanan Thuggee inancına bağlı Thug'lar ölümü küçük görüyorlardı (Martin, 2006: 194-195). VII. yüzyıldan XIX. yüzyıla kadar faal olan Thug'lar bir milyondan fazla kişinin öldürülmesinden sorumlu tutulmuşlardı.

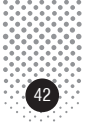
Bu terör örgütlerinin ortak özelliği, Ermeni komitelerinde olduğu gibi otoriteye karşı gelmek, mevcut siyasal otoriteyi yıkmak için öldürücü eylemler düzenlemektir. Şiddet ve şiddet tehdidi içeren faaliyetlerden ötürü terör örgütü olarak kabul edilen bu grupların amaçları siyasi ve dini özellikler taşıyor olmalıydı.

Modern anlamdaki terör kavramını dünya literatürüne sokan Fransız İhtilali sonrasındaki gelişmelerdir. Terör kavramı, Latince "terrere" sözcüğünden Fransızcaya *terrosime* olarak geçmiştir ve genel olarak 1793 ve 1794 yıllarında devrimci hükümetlerin terör egemenliği dönemi ile ilişkilendirilmiştir. İngilizce terörizm kelimesi ise sözlüklerde ilk olarak 1789 yılında "bir siyaset olarak terörün sistematik şekilde kullanılması" anlamıyla yer almıştı. Kısa bir süre sonra İngiliz gazetelerinde de bu tabirin kullanıldığı görülmektedir. 30 Ocak 1795 tarihli *The Times of London* gazetesinde terör tabirine yer verildiği göze çarpmaktadır (Yavuz, 2009: 18-20).

Fransız İhtilali'nin önemli simalarından biri olan Maximilien Robespierre 1794'te "*Halk hükümetinin dayanağı, barışta erdem ise eğer, devrim içinde de hem erdem hem de terördür: Gerçekten de, erdem olmadığı yerde terör kıyııcıdır, terörün olmadığı yerde de erdem güçsüzdür. Terör, tetikte duran, sert, yumuşama bilmez bir adaletten başka bir şey değildir*" diyordu. İşte bu tarihten sonra terör siyasetini uygulamaya koyan "Kamu Asayiş Komitesi" ajanları da terörist olarak adlandırıldı (Walker, 2001: 21). Bilindiği gibi, Robespierre liderliğindeki Jakobenler, yaklaşık üç yıllık hâkimiyetleri boyunca binlerce kişiyi, muhaliflerini, diğer siyasi görüşlere sahip meclis üyelerini, birçok sivil ve hatta kendi üyelerini dahi katletmişlerdi. Dünya tarihinin dönüm noktalarından biri olan Fransız İhtilali birçok şeyi değiştirdiği gibi terörizm kavramını da dünyaya tanıtmıştı.

Dolayısıyla terör kavramının ilk olarak ortaya çıkması ve kullanılması, doğrudan bir devlet terörüyle alakalıdır. Terör, ihtilalle yönetimi ele geçiren bir grubun önce rakiplerini, devamında ise kendi içlerindeki muhaliflerini ve halktan hayli insanı devlet imkânlarını kullanarak katletmeleri ve bu tür gelişmeleri ifade etmek için kullanılmıştır. Fakat daha sonraki yıllarda bu terim, devlet terörü dışında, belli sayıdaki insan grubunun "siyasi hedeflere ulaşmak için korku ve dehşetin planlı olarak yaygınlaştırılması" gibi geniş bir anlam da kazanmıştır (Alkan, 2006: 73-74). Modern terörizmin kurumsal kökleri Napolyon döneminde ortaya çıkan gizli Karbonari örgütünün yapısında aranmalıdır. Kömür yakıcılar anlamına gelen ve Mason teşkilatlarından etkilenecek XIX. yüzyılın başında İtalya'da kurulan bu örgüt, İtalyan Birliği'ni (Risorgimento) sağlamak istiyordu. Bu örgütün daha sonraki dönemde birçok oluşuma örnek teşkil ettiği görülmektedir.

1850'lerden sonra terörizmin belirli bir amaca ulaşmak için sistemli bir şekilde kullanılmaya başlandığı görülmektedir. Rus ihtilalci gruplarının yanı sıra İrlandalı, Makedon, Sırp

ve Ermeni gibi radikal milliyetçi gruplar özerklik ve bağımsızlıkları için terörü kullanmışlardı. Bu süreçte terörü bir ideoloji olarak kullanmak için yeni teorilerin ortaya atıldığı görülmektedir. Fransız İhtilali'nin bir sonucu olarak ortaya çıkan yeni şekillenmiş milliyetçilik ve vatandaşlık fikirleri modern bir terör anlayışı ortaya çıkardı. Marksizm gibi yeni politik ideolojilerin ortaya çıkışı mevcut düzende üretken bir karışıklık anlayışı meydana getirdi. Bu anlamda “*fiili propaganda*” teorisi bu dönüşüm sürecinde hayli ilgi gördü. Buna göre şiddet, toplumun algılamasını etkilemede tek güvenilir hareket tarzıdır. İlk olarak insanların dikkatini çeker, sonra da onları peşinden sürükler. Bu dönüşüm sürecinde fiili propaganda anlayışını uygulamaya koyan Rusya'da terörizm, dönemin gündemine yerleşen sözcüğe göre bazen nihilizm, bazen de anarşizm ile birlikte anılmıştır. Hükümetleri ve sosyal müesseseleri yıkmak için kişisel ve kolektif şiddeti kullanmanın en hararetle savunucuları Ermeni komitelerine ilham vermiş olan XIX. yüzyılın ikinci yarısındaki bu Rus anarşistleri olmuşlardır.

1. Ermeni Milliyetçiliğinin Doğuşu ve Ermeni Komitelerinin Amaçları

Fransız İhtilali Avrupa devletlerini olduğu gibi çökuluslu bir imparatorluk olan Osmanlı Devleti'ni de derinden etkilemişti. Bu etki özellikle milliyetçilik ve terör kavramlarıyla ortaya çıkıyordu. Osmanlı Devleti de heterojen bir yapıya sahip olduğu için milliyetçilikten, daha sonra ise terör addedilebilecek hareketlerden etkilenmişti. İhtilal menşeli olan milliyetçilik fikri XIX. yüzyılın başından itibaren Osmanlı azınlıkları arasında yayılmış ve bunun neticesinde azınlıklar arasında bağımsızlık hareketleri baş göstermiştir. Osmanlı Devleti elbette milliyetçi akımlar sayesinde dağılan tek imparatorluk değildi. Ancak hem Rusya, hem de Avusturya-Macaristan'da milliyetçi akımlar Osmanlı Devleti'ndeki kadar aktif ve silahlı eyleme dönüşmüş değillerdi. 1804 Sırp ayaklanması ve özerkliği, ardından 1821-1829 Yunan ayaklanması ve bağımsızlığı bu yönde etkilerde bulundu. Yunan bağımsızlığı, kültürel bir milliyetçilik halindeki Ermeniliğin de eyleme geçmesi için önemli bir örnek teşkil etmiştir.

Osmanlı Devleti'nde Sırp, Yunan ve Bulgar ayrılıkçı hareketleri Ermenilerden önce başlamıştı. Bu hareketler de Ermeni hareketinin gelişmesine bir örnek teşkil etmişti. Özellikle Yunan hareketi, Ermeni hareketini kamçılayan bir ayrılıkçı hareket olarak öne çıktı. Bu dönemde Ermeniler, Balkan halklarının birçoğu gibi kültürel bir uyanış tecrübesi yaşamışlar, şüphesiz Yunanlıların örneğinden ilham almışlardı. Denilebilir ki Osmanlı Devleti'ndeki milliyetçi hareketler, Balkan kavimlerinin daha sonra ise Ermenilerin koruyucusu rolünü üstlenen Avrupa devletlerinin, özellikle Rusya ve İngiltere'nin teşvik ve yardımları ile ihtilalci bir karakter kazanmıştır. Bu durum zincirleme bir etki ile Osmanlı azınlıklarının bağımsızlık hareketlerine girişmelerine ve birbirlerini etkilemelerine neden olmuştur. Etkilenen son grup ise Ermeni cemaati olmuştu. Ermeni cemaatinin kendisinden önceki ayrılıkçı hareketleri yakından takip ettiği, Ermeni Sorunu'nun en karmaşık dönemi ele alındığında bile ortaya çıkmaktadır. Sırp ve Yunan hareketi, daha sonra Bulgaristan'daki olaylarda işlenen tema, her anlamda Ermeni Sorunu'nda da yer almıştır. Yukarıda da belirtildiği üzere Ermeni cemaatinin izlediği yol, diğer ayrılıkçı hareketlerde takip edilenle büyük benzerlikler göstermektedir. Bu yolda Avrupalı devletlerin, özellikle Rusya ve İngiltere'nin takip ettiği siyaset ise onlara cesaret vermiştir. Nitekim Rusya ve İngiltere'nin Balkan krizinde takip ettiği siyaset bir örnek olarak Ermeni cemaatinin

önünde duruyordu. O zaman yapılması gereken büyük devletlerin yardım ve desteğini sağlamak. Ayrılıkçı bir karakter kazanmış olan Ermeniler, önündeki bu seçeneği kullanmak için hiç zaman kaybetmemiş ve Avrupalı devletlerin Ermeni Sorunu'na ilgilerini çekmek için her türlü yola başvurmuştu.

Misyoner faaliyetleri ve Ermeni Kilisesi'nin çabaları neticesinde milliyetçi bir kimliğe bürünen Ermeni cemaati 1870'lerden itibaren farklı bir politika takip etmeye başladı. Fikri hazırlık devresi ve millileşme tamamlanmış, sıra artık sorunun uluslararası bir platforma taşınmasına gelmişti. Bu manada 1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı'nı önemli bir fırsat olarak değerlendiren Ermeni cemaati özellikle kilise mensuplarının çabalarıyla bu amacına ulaşmıştı.

Ermeni komitelerini en çok etkileyen terör anlayışı Rusya'da ortaya çıkmıştır. XIX. yüzyıldaki Rus Devrimci hareketlerinin rolü, özellikle *Narodnaya Volya* (Halkın İradesi) ve Nihilist Hareketi binlerce mensubu ile hiç şüphesiz dönemini etkilemesi bakımından öne çıkmaktadır. Halkın İradesi tarihteki ilk politik terörizm kampanyalarından birini başlatmıştır. Aslına bakılırsa 1880'lerde iyice gündeme gelen ve büyük savaşın başlamasının suni sebebi olarak gösterilen Arşidük Ferdinand'ın öldürülmesinde doruğa ulaşan "Hükümdar Katli Dönemi" diye de tabir edilen bu katliam dönemini gündeme getiren de 1 Mart 1881'de II. Aleksandr'ın *Narodnaya Volya* tarafından öldürülmesi olmuştur. Rus Narodnikleri modern terörizmin bir parçası olarak Rusya'dan Batı Avrupa, Balkanlar ve Asya'ya yayılan bir anarşist dalgası ortaya koydular. Bu hareket en üst seviyeye, zaman zaman "suikastların altın çağı" diye tabir edilen 1890'larda ulaştı. İşte bu dönem, Osmanlı Devleti'nde Ermeni komitelerinin 1890-1896 olaylarının başladığı zamana denk geliyordu.

Hınçak Komitesi programının yöntem bölümünde teröre yer vermişti. Aslına bakılırsa Hınçak Komitesi'nin programı hem sosyalist hem milliyetçi bir karakter içeriyordu. Louise Nalbandian'ın da belirttiği gibi, komite programının tamamı Rus ihtilalci fikirlerin etkisini yansıtmaktadır. Hınçak programının üçüncü bölümünde yer alan yöntemler hemen hemen Rus *Narodnaya Volya*'nın programıyla aynıdır. Tıpkı bu programdaki gibi Hınçak programında da propaganda, isyan ve terör ana temayı oluşturuyordu. Bu komiteyi oluşturan öğrencilerin Rus Narodniklerinden çok ciddi bir şekilde etkilenmeleri şaşırtıcı değildir.

Uygulamada Hınçak Cemiyeti üyeleri, hazırlanan nizamnameye göre hareket edeceklerdi. Cenevre'de kurulan ve daha sonra merkezini Londra'ya taşıyan cemiyet, örgütlenmesini doğal olarak Osmanlı Devleti'nde de sürdürmüştü. 1890'da Tiflisli Şimavon, Trabzonlu Rus Rupen Hanazad, Batum'dan H. Megavoryan ve İran'dan S. Danielyan'ın iki ay süren çalışmaları sonucu cemiyetin İstanbul merkezi oluşturulmuştu. Hınçaklar birkaç ay içerisinde İstanbul bölgesinde 700 üye kazanmışlardı. Mihran da bu sırada cemiyete üye olmuş ve kısa süre içerisinde cemiyet içerisinde önemli bir konuma gelmiştir. Cemiyetin Osmanlı toprakları dışındaki en önemli iki merkezi Atina ve Tiflis'ti. Cemiyet, Osmanlı Devleti dışındaki merkez ve şubeleriyle bağlantılarını bu iki merkez aracılığıyla sağlamıştır. Genova, Romanya, Amerika, İngiltere ve Marsilya'da da örgütlenen cemiyette Mihran, Atina örgütlenmesinde önemli görevler almış, cemiyetin hem Avrupa hem de Anadolu bağlantılarını gerçekleştirmiştir.

Hınçak Cemiyeti programında yer alan silahla ilgili hüküm, cemiyetin ihtilalci ve yasadışı yönüne vurgu yapmaktaydı. Bu hükme göre, her üyenin silah kullanma eğitiminden

geçmesi ve kendine ait silahı olması gerekmektedir. Üyeler silah olarak yanlarında en azından bir revolver ve bir süngü bulundurmakla yükümlüydü. Mihran da eğitilmiş bir kişi olmasına rağmen komiteciliği ile aynı kurallara uyuyor, silah ve bomba kullanma konusunda yetişmiş görünüyordu.

Kumkapı olayından önce İstanbul'a gelen ve üzerinde Erivan Katagikosu Kırımyan'ın tavsiyenamesini bulduran Londra'da *Daily News Gazetesi* muhabiri olan Fitzgerald, Mihran ile görüşerek ona yeni hareket tarzını açıklamıştı. Aslında İstanbul'da meydana gelecek olan olayların mantığını da göstermesi açısından Fitzgerald'ın tavsiyeleri çok önemlidir. Zira İngiltere Başbakanı Gladstone'un doğudaki danışmanı olan Fitzgerald, İngilizlerin de planlarını bu tavsiyelerinde anlatıyordu. Mihran daha sonraki itiraflarında Fitzgerald'ın kendisine söylediklerini şöyle aktarıyordu:

Ermeniler dağınık olduklarından hemen hemen Osmanlı vilayetlerinin hiçbir tarafında devamlı bir isyan çıkaramazlar ve hem de o taraflar çok uzak olup ehemmiyetli bir iş meydana gelse bile yabancı devletler duymadan bastırılır ve bir takım kanlar boşuna dökülüp hiçbir semere görülmez. Madem öyledir, gelin o taraflar için çalışmaktan vazgeçin. En mühim iş payitahttır. Payitahtın asayişini ihlal edebilir iseniz size daha faydalı olur, hem büyük devletler sizin fedakârlığınızı görürler ve hem de taşraları ziyade tetkik edip Ermenilerin çektiği mezalim ve güçlükleri nazar-ı dikkat ve merhamete alırlar ve bundan başka payitahtta karışıklık çıkarmaya muvaffak olur iseniz İslamlardan dahi size müttefikler bulursunuz. Zira Sultan Abdülhamit'in müstakil idaresinden hoşnutsuz olan İslamlar vardır. Ol takdirde onlardan da muavenet görürsünüz yahut onların dahi teşebbüsleri bilahare size faydalı olur. Davanız her halde eskimiş ve büyük devletleri usandırmış olan kavmiyet ve istiklaliyet davası sınırlı dairesinden çıkıp bütün Türkiye'nin ıslahatı ve meşrutiyet hükümeti ve insanlığın saadeti talebi davaları gibi büyük bir hüküm alır ki ehemmiyetini herkes takdir eder. Mademki İslamlarda dahi hoşnutsuzluk eserleri görülmektedir, hem payitahtta karışıklık çıkarmalısınız ve hem de hususıyla öyle işler icra etmelisiniz ki ziyade Sultan Abdülhamit'in idaresinden hoşnut olmadığınız anlaşılın. Mesela bir taraftan İstanbul'un muhtelif semtlerinde bir günde yahut birbirini müteakip büyük yangınlar çıkarmalı, ki bu pek kolaydır ve bir taraftan dahi bir gecede Galata'dan Beyoğlu'na kadar her nerede ki Osmanlı tuğrası bulunur ise hepsini kırıp parçalamalı ve bu gibi sair işler yapmaktan geri durmamalı (Damadyan, 2009: 89).

Bu tavsiyelere uyduğu anlaşılan Mihran bu sırada, Doğu Anadolu'da birlikte hareket edeceği ve Sasun olaylarını başlatacağı Hamparsum Boyacıyan (Murad) ile tanıştı. Birlikte fikir alış-verişinde bulundular, İstanbul'da ikamet eden Doğu Anadolu'dan gelen genç ihtilalciler bunlara katıldılar. Bu sayede doğu bölgeleri ile daha rahat irtibat sağlayabildiler. 1889'da Mihran ve arkadaşları, Murad'ın ısrarı üzerine yeni kurulan Hınçak Partisinin yerel koluna üye olmaya karar verdiler.

Rusya'dan gelen cemiyet görevlileri, İstanbul'dan kendilerine yandaş bulmak zorunda idiler. Mihran ve Murad onların bu ihtiyaçlarını karşılayacak nitelikteydiler. Rus tebaası Ermeniler bu olaya bulaşmadan, eylemi Osmanlı Ermenilerine yaptıracaktı. Nihayet 15 Temmuz 1890 Pazar günü Kumkapı gösterisini bu yapılanma sonunda başlattılar.

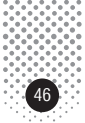
Hınçaklar, Kumkapı gösterisinin her şeye rağmen Avrupa'nın dikkatini Ermenilerin Osmanlı Devleti'ndeki durumuna çektiğine inanıyorlardı. Hınçak Gazetesi 7 Eylül 1890 tarihli nüshasında, "Ermeniler nihai gayelerine aykırı düşecek Avrupa'nın bütün tekliflerini reddedeceklerdir ve bu dava için kanlarının son damlasına kadar mücadeleye hazırdırlar." diye yazıyordu. Ancak ihtilal için ne kadar kan dökülmesi gerekiyordu ve dava için ölecek olanlar kimdi, sadece bir kaç Hınçak ihtilalcisi mi, yoksa taşrada yaşayan sayısız Ermeni mi? (Gürün, 1983: 142-143). Masum ve hayatından memnun yaşayan Anadolu Ermenileri bir avuç maceraperest, büyük devletlerin teşviki ile ortaya çıkan oyununda kullanılacaklardı.

Hınçak Komitesi, Kumkapı gösterisiyle Avrupa'nın dikkatini çekmek konusunda umduğunu elde edememişti. Ancak Komite faaliyetlerini sürdürmeye devam etti. Bu faaliyetlerini daha etkin hale getirebilmek için Hınçak Cemiyeti mensupları planlı bir şekilde, 1891 yılında Makedonya, Arnavutluk, Girit ve Yunan komitecilerinden oluşan "Doğu Federasyonu"na katıldılar. Kumkapı olaylarından sonra Atina'ya kaçmış olan Mihran da bu yapılanmada önemli bir fonksiyonu icra etti. Londra'nın meşhur *Daily News Gazetesi*'nin muhabiri ve İngiltere Başbakanı Gladstone'un doğuda düşüncelerini yayan Fitzgerald ile Atina'da görüştü. Fitzgerald, Mihran'a Atina'nın komitecilik için uygun bir şehir olduğunu ve burada bir Ermeni cemiyeti kurulması gerektiğini söyledi. Fitzgerald, Mihran'a Osmanlı Devleti aleyhine Makedonya, Arnavutluk, Girit ve Yunan komiteleriyle güç birliğine gidilmesi ve Atina'da bir şube açılması tavsiyesinde bulundu² (BOA, Y.PRK.BŞK., 35/29).

Bu ittifakın İngilizlerin teşvikiyle gerçekleştirilmesinden sonra, 1890 yılının sonunda Baserabya'da bulunan Hınçak Ermeni Komitesi, Pire'de bir şube açarak oraya yirmi Ermeni gönderdi. Pire'deki bu komiteye Mihran Damadyan başkanlık etti. Damadyan, Londra, İsviçre ve Baserabya komiteleriyle haberleşerek aldığı talimatı İzmir ve Selanik yoluyla Osmanlı Devleti'ndeki Ermenilere sözlü ve yazılı olarak tebliğ ettirecekti. Bu iş için gönderilen adamlar daha sonra yine Atina'ya ve Baserabya'ya döneceklerdi. *Hınçak Gazetesi*'nin propaganda nüshaları da bunlar aracılığı ile dağıtılacak ve önemli konuların postalara verilmeyip bu adamlarla tebliğ edilecekti. İcrası lazım gelen harekât planını içeren mektupların komite mühürüyle mühürlenmiş olarak yabancılardan tedarik edilen adamlar vasıtasıyla Osmanlı ülkesine sokulacağı planlanmıştı. Bu durumu ihbar eden Yunanlı tüccarlardan Mösyö Yorgiyos da bu araçlardan birisi idi³ (BOA, Y.PRK.ZB, 6/1 01). Osmanlı Hükümeti 8 Aralık 1890 tarihli bir yazı ile Zabtiye Nezareti'ni uyararak Atina ve İzmir'e çıkacak, tespiti çok zor olan bu kişilerin yakalanarak İstanbul'a gönderilmelerini istedi (BOA, DH.MKT, 1178/ 117). Atina'daki komitenin Anadolu'da haberleşme merkezleri bulunuyordu. İzmir'de bu duruma aracılık ederek Atina'da bulunan cemiyet liderlerinden Mihran Damadyan ile şifreli muhabere eden Osmanlı memurlarından Ermenak Efendi adında biri, Damadyan'a 300 Osmanlı altını göndermişti. Ermenak

2 İtirafname, Başbakanlık Osmanlı Arşivi

3 3 Aralık 1890

Efendi'nin İzmir'de Mesalih-i Ecnebiye Müdürlüğü (Yabancı İşler Müdürlüğü) gibi önemli bir görevde bulunduğu anlaşılmış, hakkında gerekli işlem yapılarak görevine son verilmişti⁴ (BOA, Y.PRK.HR, 14/ 11). Bu durum Atina'daki ve Avrupa'daki komitelerin finans yönünden Anadolu'daki kaynaklardan da istifade etme yoluna gittiklerini gösteriyordu. Osmanlı Hükümeti, Mihran'ı takip ederek Hıncakların çalışma yöntemlerini böylece çözmeye çalışıyordu.

1890 yazında Tiflis'te kurulmuş olan Taşnak Komitesi'nin (Ermeni Devrimci Federasyonu) Rusya topraklarında vücut bulduğu için Rus ihtilalcilerinden etkilendiğini düşünmek doğaldır. Hıncak örneğinde olduğu gibi Taşnakların programlarına bakıldığında bu etkiyi görmek şaşırtıcı değildir. Taşnakların programında yöntemler kısmında halkı silahlandırmak için her yola başvurmak, savaşmayı desteklemek, hükümet yetkililerini, muhbirleri, işbirlikçileri, hainleri ve istismarcıları yıldırmak gibi maddelerin yanı sıra hükümet kurumlarını yağma ve yıkıma maruz bırakma gibi terör yöntemlerinin yer aldığı görülmektedir (Nalbandian, 1963: 168). Bu ifadelerden anlaşıldığı üzere iki Ermeni komitesinin programlarında ortak nokta terörün kullanılmasıdır. Bu çerçevede Ermeni olaylarının baş gösterdiği 1890'larda Rus ihtilalci ve anarşistlerinden etkilenen Ermeni komitelerinin yöntem olarak teröre başvurdukları sonucuna varılabilir. Taşnakların programında terörün kullanılmasının öngörülmüş, Rusya'da yaşayan Ermenilerle örgütsel bağ sıklaştırılmış, silahların bir fabrikada, *Tula Silah Fabrikası*'nda tecrübe kazanmış işçilerce üretilmiş veya Rus Hükümeti'nin Tiflis'teki silah deposundan gayri resmi bir şekilde alınmıştır (Laqueur, 2001: 43). Anadolu ve İstanbul'da birçok olay meydana getiren Ermeni komiteleri Rus ihtilalcilerinden sadece ideoloji anlamında etkilenmemişlerdi; silah ve mühimmat konusunda da Rusya gayri resmi yollardan Ermeni komitelerini desteklemişti. Hıncak ve Taşnakların terör ile amaçları, yerel anlamda kendilerine destek sağlamak, uluslararası ilgi, sempati ve destek kazanmak için sürekli saldırılar yaparak Osmanlı rejimine karşı bir darbe vurmaktı.

Taşnakların 1891'de yayınladıkları manifestoları dikkate değer ifadeler içermektedir. Bu manifestoda, Ermeni sorununun yeni bir çağa girdiği, yüzyıllardır köle durumunda olan Türk Ermenistanı'nın artık bağımsızlık istediği dile getiriliyordu. En dikkati çeken nokta ise "ya özgürlük ya ölüm", "Ermeni artık istirham etmeyecek, elinde silahla talep edecek", şeklindeki ifadelerdi. Manifestoda nihai amacın Türk Ermenistanı'nın siyasi ve ekonomik özgürlüğü olduğu belirtilmekteydi. Taşnak liderlerinin temel amacı buydu. Ancak bu amaca ulaşmak için kesin bir programları yoktu. Bu durum birçok üye için sükûtu hayal anlamına geliyordu. Marks'ın, "*bir düzine program yerine bir eylem daha önemlidir*" sözünden hareketle bir düzine silah sevk edecek çete, bir düzine programdan daha etkilidir diye düşünüyorlardı. Taşnaklar 1892'deki ilk programlarını, Rusların Narodnaya Volya (Halkın İradesi) teşkilatından aldılar. Aslında komitenin kurucusu olan Christopher Mikaelyan da bu teşkilatta yetişmiş birisiydi. Taşnakların sembolü, partinin başarıya ulaşması için gerekli olan üç unsurdan meydana gelmekteydi: Kalem, aydınları; kürek, işçileri; hançer ise savaşçıları ve fedailerini sembolize ediyordu (İlter, 1995: 27). Taşnakların programının en dikkat çeken bölümü amaçlarına ulaşmada başvuracakları yöntemlerdi.

Komite programının yöntemler kısmı, terörü içerisinde barındıran maddelerden oluşuyordu. Propaganda, savaşçı askeri birlikler ve onların fikri anlamda hazırlanması, halkın ihtilalci maneviyatının güçlendirilmesi, halkın silahlandırılması, ihtilalci komitelerin oluşturulması, ülke içerisinde casusluk yapma, resmi organlar ve partinin yayın organlarıyla Türk Ermenistanı'ndan bilgi alış verişi sağlamak. Yöntemler kısmında en dikkati çeken nokta, bozulmuş yöneticilerin, tüm istismarcıların, Ermeni ihbarcılarının ve "tüm hainlerin" öldürülmesiydi. Programın son kısmında, eşkiyaların saldırılarına karşı halkın savunulması, silahların taşınması amacıyla yol inşası ve hükümet kurumlarının sabotaj ve yağmalanması maddeleri yer almıştı. Ancak Taşnak komitesinin parola haline gelmiş en önemli sloganı ise "Türk'ü, Kürt'ü, sözünden dönenleri, hafiye ve hainleri her yerde ve her türlü şartlar altında vur, öldür, intikam al" şeklindeydi (Selvi, 2004: 36). Bu parola ile yola çıkan Taşnak komitesi, Ermeni olaylarının en üst seviyeye çıktığı 1890'lı yıllarda Hınçak komitesi ile birlikte batı müdahalesini sağlamak için büyük çaba göstermişlerdi.

2. Ermeni Terör Eylemleri ve Yurtdışı Bağlantıları

Büyük çaplı Ermeni olaylarını başlatanlar önce Hınçaklar olmuştu. Hınçakların organize ettiği başlıca olaylar, Erzurum Olayı, Kumkapı Gösterisi, Sasun İsyanı, Babıâli Olayı ve Zeytun İsyanı'dır. Taşnakların organize ettiği başlıca olaylar ise, Osmanlı Bankası Baskını, II. Sasun İsyanı ve Yıldız Suikastı'dır. Büyük çaplı bu olayların dışında özellikle 1895-96 yıllarında Anadolu'nun hemen her bölgesinde Hınçak ve Taşnakların öncülüğünde Ermenilerin bazı olaylar çıkardığı görülmektedir (Uras, 1976; Gürün, 1983; Hocoaoğlu, 1976; Nalbandian, 1967; Dadrian, 2003; Balakian, 2003; The Armenian Massacres 1894-1896, British Media Testimony, 2008). Tüm bu olaylarda Hınçak ve Taşnak komitesinin başvurduğu yöntemler terör unsurlarını içerisinde barındırıyordu. Büyük çaplı olayların hemen hepsinde yabancı devletlerin konsoloslara araya girmiş ve olaylara sebep olanlar özellikle liderler herhangi bir ceza almaksızın, yurt dışına gönderilmişlerdir. Bu terör eylemlerinin maddi açıdan desteklenmesi ve silah yönünden kuvvetlendirilmesi Osmanlı Devleti dışındaki kaynaklara bağlıydı.

Ermeni çeteleri, Rus sınırından ya da İran sınırından Osmanlı topraklarına giriyorlar, Kafkas sınırından Doğu Anadolu'ya silah kaçırarak Ermeni köylüsünü silahlandırıyorlardı. 1894 yılının Haziran ayında Bakü'den Van'a getirilen buğday çuvalları içerisinde barut, Erzurum'da piriç çuvalları içerisinde tüfeklere ait fişekler bulunmuştu (BOA, Y.MTV, 99/ 36). Aynı tarihte Rus sınırından Osmanlı sınırını geçmek isteyen on iki silahlı Ermeni çeteci yakalanmıştı (BOA, Y.MTV, 99/ 32). Yüzü aşkın çete Eleşkirt taraflarına gelmişti (BOA, Y.MTV, 196/ 10). Van'da birçok Ermeni'nin evinde yapılan aramada Ermeni milletini ihtilale tahrik eden belgeler ele geçirilmişti (BOA, Y.A.HUS, 273/ 160). Erzincan'da 4. Ordu Müşiri Zeki Paşa Mabeyne gönderdiği 29 Aralık 1893 tarihli yazısında, sınırdaki Ermeni köylerine Ruslar tarafından silah dağıtıldığını haber alındığını bildiriyordu (BOA, Y.MTV, 88/ 153). Kafkas ci-hetlerindeki Ermeni komiteleri Erzurum ve havalisinin Ruslar tarafından istilasını kendi maksatları için uygun görüyorlar, Ermeni köylüleri arasında bu düşünceyi yayıyorlardı⁵ (BOA, Y.MTV, 295/139).

5 Eski Erzurum Valisi Mustafa Nazım Paşa'dan Mabeyne, 26 Şubat 1906

Avrupa'dan toplanan paralarla alınan silahlar da farklı yollarla Anadolu'ya sokulmaya çalışılıyordu. Bu tür faaliyetlerden sonra 1894 Nisan ayına kadar Amerika'daki Ermeniler 50.000 martini, 75.000 tabanca, 2 milyon tüfek ve tabanca mermisi ve muhtelif miktarlarda dinamit satın almışlardı ve bunları Anadolu'ya göndermişlerdi (Osmanlı Belgelerinde Ermeniler, C.19, Belge No: 20). Bu çalışmalarına Amerikalıları da katmak isteyen Ermeniler, 1 Mayıs 1894'te "Ermeni Dostları Birliği Derneği"ni kurmuşlardı (Osmanlı Belgelerinde Ermeniler, C.19, Belge No: 63).

Erzurum ve Bitlis Ermeni murahhasları, ihtilal fikrinin öncüsüydüler. Bir taraftan olaylarla ilgileri olmadığını valilere bildiriyorlar, diğer taraftan Patrikhane'ye gönderdikleri yazılarda olayların çok acı olduğunu, güya hiçbir Ermeni'nin sağ bırakılmadığını bildiriyorlardı⁶ (BOA, Y.MTV, 206/ 33). Bitlis Valisi Hasan Tahsin Paşanın 26 Nisan 1894 tarihli şu telgrafı Ermenilerin nasıl teşkilatlandıklarını ve çalıştıklarını göstermesi açısından önemlidir:

Bitlis Vilayeti'nden şifre telgrafname Yıldız Başkıtabet Dairesi

Dün arz olunan Yezidi casus Van dâhiline nakliyatın miktarını ve daha hangi kiliselere götürüldüğünü izah ve tayin etmiş yani malumatını kırk dokuz yük esliha radesinde göstermiştir. Eslihay-ı mezkurede İran'a tabi Makû nam kasabadaki İran me'murunun muavenetini ve Van da bir takımların vasatıyla naklolunmakta idüğünü ve İran hududunda Alihan ve Revanda Mahmud Ağa aşiretleri Hakkari'deki Merşim'in taifesinin de ittifakıyla Van ve Erzurum ve Bitlis vilayetlerindeki Ermenilerin ittiba'ını ve Ahtamar'da Ermeni Katagikosu ile Erzurum ve Van ve Bitlis Ermeni Murahhasalarının bu yolda ki muhaberatını bunlara vasıta olduğunu ifade eylemiştir. Bu babdaki muhabere-i muzırca ciheti geçende ahval-i fesadiyesinden dolayı adliyece taht-ı muhakemeye alınan Muş murahhasasının mazbud evrak-ı fesadiyesi meyanında ki bazı asar ile teyid etmiştir. Mamafih Van Vilayetinde bulunan Ermenilerce ki teşşebbüsât-ı ihtilaliyede vaktiyle Bulgaristan'ın itihaz ettiği vaz' ve şekilde icrası ve bu yola da nüfus başına derecat-ı mütefavite de akçe cem' olacağını ilaveten beyan etmiştir. Tatbik-i harekâta dair olan ifadesini müeyyed bu kere Van cihetinde bazı evrakın derdest edildiği bu kere alınan malumat-ı mevsukadan anlaşılmalıdır. Bunların suret-i resmiyesine istinad ile Bulgaristan'da olduğu gibi orarlarda ehal ve ihfa-yı mühimmat ve Bulgaristan komitelerinin harekâtına terfik-i ma'lumat renk ve suretinde te'sis-i makasit göstermekte bulunduğu cihetle ifade ve ma'lumat-ı ahirenin de arzına cüret olundu ferman (BOA, Y.MTV, 77/2).

1890-1908 yılları arasında cereyan eden olaylardan ortaya çıkan sonuç şu idi:

Rusya, Katogikos Kırimyan'ın etkisini de kullanarak, bir taraftan kendi sınırlarındaki Ermenilere göz açtırmamaya çalışırken, diğer yandan da Osmanlı Ermenilerini el altında sürekli kıskırtıyordu (Osmanlı Belgelerinde Ermeniler, C.16, Belge No:1, 34, 73, 76). Bu şekilde

6 *Bitlis Valisi Hasan Paşa 30 Ağustos 1900 tarihli Mabeyne gönderdiği şifresinde, Ermenilerin fesatlıklarından bahsederek Muş ve Bitlis Murahhaslarının olayları kıskırttığından ve Patrikhane'ye yanlış bilgi verdiklerinden bahsediyordu*

hem Osmanlı Devletinin zayıflamasını hem de Ermenilerin düşündükleri muhtar idarenin İngilizlerin değil ancak kendi himayelerinde olabileceği imajını vermeye çalışıyorlardı. İngiltere Başbakanı Gladstone, Ermenilerin dini ve insani açıdan himaye etme maskesi altında politik nüfusunu artırmayı hedefliyordu (Osmanlı Belgelerinde Ermeniler, C.16, Belge No:35). Ermeniler güya demokratik rejimlerin cari olduğu memleketlerdeki serbest basın ve dini teşekküller yoluyla, özellikle bu devletlerin ve genelde tüm Hıristiyan âleminin dini ve insani hislerini galeyana getirerek hükümetleri üzerinde oluşturacağı etkilerle müdahaleyi sağlamayı umuyorlardı. Başarısızlıklar, komitecileri çok aşırı hareketlere sevk ederken Ermeni toplumu içindeki anlaşmazlıkları daha da gün yüzüne çıkarıyordu. Osmanlı Devleti bir yandan eldeki imkânlarla Ermeni olaylarını büyütmeden ortadan kaldırmaya çalışırken, bir yandan da bitip tükenmek bilmeyen iftira ve yalan kampanyasına cevap vermeye çalışıyordu. Ayrıca Osmanlı Hariciyesi bu gibi hareketlere, dost! İngiltere'de imkân verilmemesi için sürekli teşebbüslerde bulunmuş, ancak demokratik rejimin sürdüğü memleketlerde ne bu gibi yayın faaliyetlerini ne de kurulan ya da kurulacak derneklerin faaliyetlerini önlemeye imkân olmadığı cevabını almıştı (Osmanlı Belgelerinde Ermeniler, C.16, Belge No:45, 48, 54).

Balkan Savaşları sonunda Osmanlı Devleti Edirne'ye kadar olan Balkan topraklarını kaybetmişti. Savaş daha devam ederken Ermeniler Rus Çarına müracaat ederek Doğu Anadolu'daki ıslahat meselesini gündeme getirmişler ve 13 Mayıs 1913'te Anadolu vilayetlerinin ıslahı için bir komisyonun kurulmasını hükümete kabul ettirmişlerdi. Bu sırada Ermeni Patriği olan Arşoroni Efendi de çeşitli gazetelere verdiği demeçlerde arazi meselesi, ıslahat Komisyonu ve ecnebi memurların bu ıslahatı kontrol etmesine dair açıklamalarda bulunuyordu. Ermeni gazetelerinde ise, "biz asla Bâbîâli tarafından bir kanunun neşri ve Dâhiliye Nazırı tarafından umumi bir tahrirat yapılmasıyla memleketin bir bölümünün ıslah olunacağına inanmıyoruz. Bu tür çalışmalardan hiçbir fayda gelmediğini çok defalar gördük" deniliyordu (Tanin, 19 Mayıs 1913). Balkan Harbi sonunda Osmanlı Devletinin durumu değişmeye başlayınca Taşnakların tavırları da değişmeye başladı. Hınçaklar 1913'te Köstence'de toplanan 7. Kongrelerinde açıktan açığa Türkiye'ye karşı düşmanlığa karar verdiler (Uras, 1976: 580). Bu kararlar doğrultusunda, 10 Aralık 1913'te Pire'den İskenderun Limanına silah getirilerek İskenderun'daki Ermeni köylerine dağıtılmak istenmişti (BOA, DH.EUM.EMN, 40/ 17).

Osmanlı Hükümeti, İngiliz, Fransız ve Rus baskılarından dolayı Balkanların olduğu gibi Doğu Anadolu'nun da elden çıkacağına inanmaya başladı. Bu sebeple Bâbîâli Ermeni meselesinden bahseden sefirlere, Vilâyât-ı Şarkıyyede yapılacak ıslahatta hiçbir vakit devletlerin kontrolünü kabul edemeyeceğini bildirdi ve bunu Ermenilere de duyurdu. Bu karara rağmen 2 Temmuz 1913'te İtalya, İngiltere, Rusya, Fransa ve Almanya'nın İstanbul sefirleri toplanarak, Anadolu vilayetlerinde icra olunacak ıslahat meselelerini incelemek üzere sefaret memurlarından oluşan bir komisyon kurulmasına karar verdiler (Karacakaya, 2001: 90-93).

İngiltere, Rusya ve Fransa bir tarafta Almanya, Avusturya ve Osmanlı Devleti diğer tarafta ıslahat projesi üzerinde durdular. Rusya'nın planına göre, Doğu Anadolu iki bölüme ayrılmalıydı. Bunlardan ilki Erzurum, Trabzon ve Sivas, diğeri ise Van, Bitlis ve Harput vilayetlerini içine almalı, bu bölgeler iki ayrı Avrupalı müfettiş tarafından idare edilmeliydi. İttihat ve Terakki Hükümeti bu planın Osmanlı Devletini parçaladığını ve Doğu Anadolu'da

Rus hâkimiyetini kurduğunu iddia etti (Sonyel, 2000: 74-75). Rusya bu planla Anadolu'da kurmak istediği bağımsız Ermenistan sayesinde Türkiye'yi çember içine almak ve böylelikle Rusya için her türlü tehlike ortadan kalktıktan sonra Türklerin Kafkasya'daki Müslümanlarla ilişkisini de tamamen kesmek istiyordu. Bundan sonra İstanbul için planını uygulayacaktı. Ermeniler Rusların bu planlarını öğrenir öğrenmez, Rusya'ya meylettiler, Türkiye'den özerklik kazanabilecek zaman ve fırsatın artık gelmiş olduğunu sandılar. Hınçak, Taşnak, Ramgaver gibi milli Ermeni birlikleri Ermeni Patriğiyle birleştiler. Osmanlı Hükümeti Rusya'nın tekliflerini hafifletmek için teşebbüslerde bulundu, fakat bundan bir sonuç alamadı. Bundan sonra hükümet Ermenileri yapılacak ıslahat ile ilgili olarak inandırmaya çalıştı, yabancı müdahalelerden vazgeçilerek düzeltmelerin birlikte yapılmasını teklif etti. Fakat Ermeniler artık hükümete inamayacaklarını bu bakımdan tekliflerini reddettiklerini bildirdiler. Ayrıca Rus elçisinin Vilâyât-ı Şarkiye ile ilgili tekliflerine katıldıklarını Babrali'ye ilettiler (Talat Paşanın Anıları, 1990: 28-29). 8 Şubat 1914'de Doğu Anadolu bölgesine iki yabancı müfettişin tayin edilmesini Osmanlı Hükümeti kabul etti⁷ (BOA, DH.EUM.EMN, 78/ 27). Bu görüşmelerin yapıldığı sıralarda Taşnaksütyun'un 8. Genel Kongresi Temmuz ve Ağustos 1914'te Erzurum'da yapıldı. Kongreye dünyanın farklı bölgelerinden otuz üye katıldı. Kongrede Osmanlı Hükümetine karşı takip olunacak politika ile ilgili şu kararlar kabul edildi: İttihatçılar şimdiye kadar Ermenileri aldatıcı bir tavır sergilediler, bu sebeple komite İttihat ve Terakkiye karşı muhalefet durumunda kalmaya, siyasi programını eleştirmeye ve teşkilatına karşı şiddetle mücadele etmeye karar vermiştir (Chalabian, 1988: 213-215).

Mısır'da Bogos Nubar Paşa tarafından Anadolu'daki fakir Ermenilere maddi yardımda bulunmak için kurulan Ermeni Cemiyet-i Hayriye-i Umumiyesi'nin İstanbul'da bir şubesinin açılmasına 16 Şubat 1914'te müsaade edilmişti (BOA, DH.İD, 126/ 55). Bogos Nubar Paşa'nın çalışmalarının mahiyeti daha sonra ortaya çıkacaktır.

Van'daki İngiliz Konsolosu Ian Smith 10 Ocak 1914'te İstanbul'daki İngiltere elçisine gönderdiği raporunda, 1913 yılında Van'daki Taşnakların bütün köyleri teşkilatlandırdıklarını ve silahlandırdıklarını, şu anda Ermenilerin Müslümanlardan daha iyi bir donanıma sahip olduklarını yazıyordu. Ona göre, bölgedeki Ermeniler nüfusun beşte ikisini teşkil etmelerine rağmen Avrupa'nın kontrolü altında idarelerini kurabileceklerini iddia ediyorlardı (Sonyel, 2000: 76).

Dahiliye Nezareti, Ermenilerin bir çaba içerisinde olduklarının farkında idi. 22 Mart 1914'da Beyrut ve Halep vilayetlerine gönderilen yazıda Avrupa'dan Zeyton ve havalisine külliyetli silah ve cephane getirilmesi kararlaştırıldığından buna karşı tedbirlerin alınması isteniyordu (BOA, DH.ŞFR, 37/ 47)⁸. Zeyton, Ermenilerin savaş öncesi teşkilatlanmaya başladıkları

7 *Daha müfettişler göreve başlamadan, Vilayat-ı Şarkiye'deki bütün Ermeniler için genel af ilan edildiği ve Babrali'nin bu teklifi kabul ettiği yönünde haberler dolaşmaya başlamış, Hükümet bu haberin asılsız olduğunu vilayetlere duyurmuştu (BOA, Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Evrakı)*

8 *Zeyton'da belediye reisi bir Ermeni idi. Halkı zorla Ermeniliğe davet ettiğinden Ermeni Katolik reisi Dermanasyan tarafından hükümete şikayet edilmiş ve 1912 yılı Şubat ayında bu davranışından dolayı ikaz edilmişti (BOA, DH.İD, 116/ 35)*

bir bölgeydi. Zeytunlu Ermeniler 3 Ağustos 1914 tarihli seferberlik çağrısına uymamışlardı (BOA, DH.ŞFR, 44/ 233). Bu isyanı önleyebilmek için Zeytun'a bir seyyar jandarma bölüğü gönderildi. Maraş'taki depo taburlarının merkezi Zeytun'a alındı ve Zeytunluların silahlarının toplanmasına karar verildi (BOA, DH.ŞFR, 45/ 65). Zeytun Ermeni Murahhasasının bu olaylarda teşvik edici olduğu anlaşılması üzerine görevden alındı⁹ (BOA, DH.ŞFR, 45/ 140).

Petersburg'dan bazı subaylar alay teşkil etmek üzere Kafkasya'ya gönderilmiş, Tiflis'teki Ermeniler toplantılar yaparak fedayi kaydına başlamışlar ve bu faaliyeti diğer Kafkasya şehirlerinde de yapmaya karar vermişlerdi (BOA, DH.ŞFR, 45/ 166)¹⁰. Taşnak çete reislerinden Samson iki yüz Ermeni ile Selmas'a gelmiş, binden fazla Ermeni toplayarak Selmas'taki Ermenilerin tamamına silah dağıtmıştı¹¹ (BOA, DH.ŞFR, 46/ 37).

Bunların dışında Ruslar, Ermeni gönüllülerinin sevki için Köstence'de de bir teşkilat kurmuşlardı (BOA, DH.ŞFR, 52/28). Kafkasya'da neşredilen *Volontaire Armenian* isimli albümde Ermeni gönüllü reislerinin fotoğrafları verildikten sonra "İntikam saatinin çaldığı bütün millet anladı. Bu gibi fırsatlar her zaman tarihte tekrerrür etmez. Ermeniler istişaatlarına göre Türkiye Devletinin mahvına çalışmalıdırlar" (Osmanlı Belgelerinde Ermeniler (1915-1920), 1994: 167-168) deniyordu. Rusya'nın Kafkas Umum Valisi tarafından gönderilen bazı Rus memurlar ticaret bahanesiyle Rum, Kürt ve Ermenilerle gizlice temasta bulunarak casusluk yapıyorlardı (BOA, DH.ŞFR, 40/ 174).

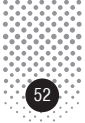
Ermeniler Kafkasya'da bu şekilde teşkilatlanırken Doğu Anadolu'da da ihtilal hazırlıkları yapıyorlardı. Bu ihtilal merkezlerinden en önemlisi Van'dı. Daha önce belirtildiği üzere Van Ermenileri 1913 yılı boyunca silahlanmışlardı. Kendilerine Ruslar tarafından Harp başlamadan hareket etmeme emri de verilmişti. 1914 yılının Aralık ayında harekete geçen Van Ermenileri ilk olarak haberleşme ağını imha etmişler ve bu sebeple Ermenilerle Osmanlı kuvvetleri arasında müsademe başlamıştı (BOA, DH. ŞFR. 48/ 7).

Rusların 1914-1915 yılında Kafkasya'nın Müslümanlardan temizlenmesi ve sürülmesi işini (Süslü, 1990: 109-110), 1916 yılından itibaren bu çeteler Doğu Anadolu'nun işgal edilmiş bölgesinde uygulamaya başladılar. Rusya'da 1917 yılının Şubat ayından itibaren yeni gelişmelerin olması ve ihtilalin ortaya çıkması Rus askerlerini savaş konusunda isteksiz hale getirdi ve bunların yerini Ermeni çeteleri doldurmaya başladılar. Uluslararası alanda yeni bir durum ortaya çıkmıştı. İngiltere ve Fransa Kafkasya'da ortaya çıkan yeni durumdan istifade edebilmek, bu bölgelere Osmanlı Devleti'nin yerleşmesini önlemek için çeşitli çözüm yolları aramaya başladılar. Akla ilk gelen de savaşın başından beri Osmanlı Devletine karşı savaşan Ermenilerdi. Kafkasya'da İngilizler, Kilikya'da Fransızlar hazır askerleri durumundaki Ermenileri silah ve teçhizat yönünden desteklediler. Bu durum Ermenilerin dikkatlerini Rusya'dan İngiltere'ye ve Fransa'ya çevirdi. Bundan sonraki aşamada İngilizler Doğu Anadolu'da büyük Ermenistan'ın kurulması görevini üstlendiler. Bu sebeplerden dolayı Kafkasya ve Doğu Anadolu'da Türklere karşı yapılan katliama göz yumdukları gibi destek de oldular.

9 Dahiliye Nazırı Talat Paşa'dan 30 Eylül 1914'te Halep vilayetine şifre

10 Dahiliye Nezareti'nden Van Vilayeti'ne 20 Eylül 1914 tarihli şifre.

11 Dahiliye Nezareti'nden Van ve Bitlis Vilayetlerine 19 Ekim 1914 tarihli şifre.

Ermeni komiteciler Kafkaslarda ve Anadolu'da savaş çıktığı sırada bu tür karışıklıklar çıkarmakla meşgul iken Avrupa ve Amerika'daki Ermeni komiteleri de boş durmuyorlardı. Amerika'daki Ermeni Milli Müdafa'a Komitesi 23 Mart 1915'de İngiliz Başbakanı Edward Grey'e sundukları yazıda, savaşın Asya Hıristiyanları özellikle Ermeniler için bir bağımsızlık fırsatı olduğunu, şu anda binlerce Ermeni'nin Rus Ordusunda müttefiklerin yanında savaştığını, Amerika ve İngiliz Ermenilerinin bunlara yardım ettiğini, ayrıca Kıbrıs'a bir gönüllü birliği gönderilerek bunların Kilikya'ya çıkarılabileceğini vurguladı. Bu sebeplerden dolayı müttefiklerin Ermeni isteklerine kayıtsız kalmamalarını rica etti (Burdett, 1998: 344-45). İngiltere Ermeni komitesi başkanı Aneurin Williams da 3 Nisan 1915'de yine Edward Grey'e sunduğu yazıda, Ermenilerin savaş sonunda ki durumlarıyla ilgili endişelerini, bu konunun tamamıyla Rusya'nın isteklerine bırakılmamasını, özellikle Ermenilerin Rusya idaresi altında kalmamaları için diğer "Büyük Güçlerin" bu konu ile ilgilenmelerini, İngilizlerin Ermenileri idare etmelerini istedi. Ayrıca Ermenilerin Doğu Anadolu'da nüfusun yarısına sahip olduklarını kabul ettiklerini fakat ilerlemeye açık olduklarını, bu şartlar altında bütünüyle bağımsız bir Ermenistan'ı idare edemeyeceklerini kaydetti (Burdett, 1998: 343).

1916 yılında Antranik ve çetesi Van ve Bitlis çevresinde yakmadık köy bırakmadılar, on binlerce insanın katlettiler. Antranik'in emrinde çalışan Arşak adlı Ermeni çete reisi de birliğiyle Erzurum ve Erzincan'da yapılanları Bayburd ve İspir kazalarında yaptı (Arşiv Belgelerine Göre Kafkasya'da ve Anadolu'da Ermeni Mezalimi (1906-1918), C. I, 1995: 273-330). Bu çete gruplarına Avrupa ve Amerika'daki Ermenilerden devamlı yardım geliyordu. 1915 yılı ortalarında Amerika'daki Taşnaklar Antranik çetesine 4.700 ruble göndermişlerdi (ATBD, Sayı: 76, Belge No: 1645).

Amerika ve İngiltere Merzifon'a getirdiği silahları Rum ve Ermenilere dağıtmışlar¹² (BOA, DH.KMS, 52-2 / 65), Rus silahlarıyla teçhiz edilmiş Ermenilerden meydana gelen eşkiya grubu Giresun Yaylası'na girmişlerdi¹³ (BOA, DH.EUM.AYŞ, 15/ 21). Ermeniler Doğu Anadolu'da İngiliz askerlerinin himayesinde taşkınlık yapıyorlardı¹⁴ (BOA, DH.KMS, 56-2/ 25). İngilizler Merzifon'da Ermeni ve Rumlardan nefer kaydediyorlar, içinde silah ve cephane olması muhtemel sandıklar getiriyorlardı¹⁵ (BOA, DH.KMS, 53-1/ 41). 23 Haziran 1919'da İngiliz desteğindeki Ermeniler Kumkapı'dan karaya silah çıkarmak istemişler, fakat bu silahlara el konulmuştu¹⁶ (BOA, DH.KMS, 49-2/ 32). Bu sırada Ermeni komutanlara İngiliz zabıtlar kumanda ediyordu ve Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde faaliyet gösteriyorlardı¹⁷ (BOA, DH.KMS, 53-2/ 4). Sivas Ermenileri, Sivas'taki İngiliz Şark Halı Şirketi'nde toplantı yapıyorlar ve hareket tarzı hakkında görüşüyorlardı. Ermeniler burasının tahrip edildiğini iddia etmişler, fakat Dahiliye Nezareti olayı inceleyerek bunun asılsız olduğunu görmüştür¹⁸ (BOA, DH.KMS, 50-3/

12 18 Ağustos 1919

13 18 Ağustos 1919

14 19 Kasım 1919

15 8 Haziran 1919

16 25 Haziran 1919

17 5 Temmuz 1919

18 12 Şubat 1920

28). Karahisarısahip'teki İngiliz mümessilliğinde görevli Ermeni memur Hasip ve yandaşları, İngilizlerin himayesine girerek Osmanlı vatandaşlarını rencide ediyor, küstahça hareketlerde bulunuyordu¹⁹ (BOA, DH.KMS, 49-2/70).

1892-1896 yılları arasında Anadolu'da meydana gelen olaylarla ilgili suçlanan Ermenilerden çoğu Amerika'ya firar etmişlerdi. Avrupa'ya ve Amerika'ya firar eden ihtilalci Ermeniler çok hareketli olup farklı ülke ve şehirlerde dolaşıyorlardı. Bunların önemli bir kısmı da isim ve kılık değiştirerek Anadolu'da karışıklık çıkarmak için geri geliyorlardı. Bunların çoğu yanlarında sandıklarla silah getirmeye de çalışıyorlardı. Bunların geliş-gidişlerine çoğu zaman misyonerler yardımcı oluyordu. 1898-1900 yılları arasında Amerika Orta Elçiliği grevini yürüten Ali Ferruh Bey İstanbul'a gönderdiği raporlarında bu konulara dikkat çekiyordu. Ferruh Bey'in 1898 yılı Mayıs ayında yaptığı araştırmaya göre, Amerika'daki Ermeni fesatçılarının başında Nişan Karabetyan vardı. Karabetyan, Nazarbeg'in idaresinde olan Atina Komitesi kâtibî Bernard ile daima münasebette idi. Taminosyan ve Sivaslı Doktor Avedis Herald isimli Ermeniler Protestan kiliselerinde Osmanlı Devleti aleyhine vaazlarda bulunmaktadırlar. Bunlar aynı zamanda Washington'da da faaliyette bulunmaya görevlendirilmişlerdir. Vaktiyle Sivas İngiltere Konsolosunun maiyetinde çalışan ve Londra'da bulunan Doktor Avedis'in kardeşi Herald, Amerika komitelerinin İngiltere muhbiridir. Bunlar çok gizli bir şekilde çalıştıklarından haklarında henüz bilgi elde edilememiştir. Ancak zamanla bilgi elde dilerek gönderilecektir (BOA, Y.E.E, 136/ 53).

Amerika Orta Elçisi Ali Ferruh Bey'in Mabeyn'e gönderdiği birkaç raporu örnek olarak şu şekilde verebiliriz:

21 Haziran 1898- New York'tan hareket eden Transatlantik şirketi vapuruyla Argayan tarafından bir sandık kullanılmış eşya içerisinde 19 revolver ve birçok fişek gönderildiği ve bunların Üsküp'te Binof isminde birine gideceği ve Makedonya'da ihtilal çıkarsa Ermenilerin de Anadolu'da ayaklanmaları için New York ermeni komitesinden Osmanlı ülkesine yaftalar gönderileceği (BOA, Y.E.E, 136/ 67).

19 Temmuz 1898- geçen cumartesi Fransa vapuru ile Adanalı Bulgaryan ve Artan para ve dinamit fişeği ve silahlar ile komite tarafından Mersin'e gönderilmiştir (BOA, Y.E.E, 136/ 78).

27 Temmuz 1898- Sivas ve Merzifon'da ihtilal çıkarmak üzere "Bres Valyo" namına kayıtlı sahte pasaportla ve Helen Hart isimli misyoner kadınla Kanada'dan Hamburg'a giden İstanbullu fedai Bogos Balcıyan yakında İstanbul'a girecektir. Geçen hafta New York'tan Osmanlı ülkesine dönen Adanalı beş Ermeni teröristinin isimleri de bildirilmiştir (BAO, Y.E.E, 136/81, Lef. 1).

5 Ağustos 1898- Osmanlı Bankası'na saldıran Ermeniler yataklık eden uzun boylu siyah sakallı gözlüklü Adanalı Topalyan Toros Kanada pasaportu ile Marsilya yoluyla ve papaz kıyafeti ile İstanbul'a gelecektir (BAO, Y.E.E, 136/81, Lef. 2).

9 Ağustos 1898- Elazığlı anarşist Nezaret Tataryan gizli araştırma yapmak için ağustos sonuna doğru İstanbul'a gelecektir. Tevkifi için gerekli tedbirlerin alınması (BAO, Y.E.E, 136/83).

11 Ağustos 1898- İzmir'e gireceğini bildirdiği ihtilalci Nişan Romanya pasaportu ile Edirne-İstanbul yoluyla bu şehre ulaştı. Yakında Merzifon'a gidecektir. Bunca gayret ve masraf ile elde edilen bilgilerin böylece ihmal edilmesi şayan-ı teessüftür (BAO, Y.E.E, 136/85).

5 Ekim 1898- Almanya İmparatoru'na arzuhal takdimine ve imparatorun Osmanlı ülkesinde bulunduğu sırada olay çıkarmaya New York Ermeni komitesince karar verildiği ve bu konuda bütün komitelere talimat gönderildiği haberi alındı (BAO, Y.E.E, 136/94).

6 Ekim 1898- Yozgad Hadisesi üzerine firar eden Marsilya ve Londra yoluyla Amerika'ya gelip para toplayarak Paris'e dönen Kalost Dağaryan bir fedai cemiyeti kurarak arkadaşlarından Nizam, David ve Berberoğlu Orube ile Bulgaristan'a ulaştığı, bunun amacının olay çıkarmak ve Beyoğlu mutasarrıfını katletmek olduğu arz edilir (BAO, Y.E.E, 136/94, İf. 2).

Sonuç

Bütün terör gruplarının çalışmalarında olduğu gibi, Osmanlı Devleti'nde XIX. yüzyılda başlayıp devletin yıkılış sürecine kadar devam eden Ermeni terör eylemlerinde de yurt dışı bağlantıları ve teşvikler yönlendirici ve şekil verici olmuştur. Bu yönlendirmede Ortadoğu ve Kafkasya'da oluşacak yeni durumda etkin olmak isteyen büyük devletler, Ermeni örgütlerini silah, finans ve propaganda açısından desteklemişlerdir.

Dönemin yerli ve yabancı kaynakları gözden geçirildiğinde, Ermeni terör eylemlerinin mahiyeti, yöntemi ve sonuçları, bu eylemlere karşı hukuki bir yapıya sahip olan ve bu yapıyı uluslararası örgütler tarafından kabul edilen Osmanlı Devleti'nin almış olduğu tedbirler açıkça görülmektedir. Bu noktada neyin insan hakları ve hukuk olduğu ve bunun Avrupalı Devletler tarafından nasıl algılandığı bir sorun gibi görünse de, gerçeğin Orta Doğu'da oluşturulmak istenen yenedünya düzeninin bir parçası olduğu anlaşılmaktadır.

Ermeni terör eylemleri, özellikle Avrupa başkentlerinde ve ABD'nin önemli şehirlerinde örgütlenmiş olan gruplar tarafından yönlendirilmiş ve Anadolu'nun hemen hemen her şehrinde kendisini göstermiştir. Bu eylemlerde yurt dışı bağlantıları, çok hareketli olan örgüt üyeleri, misyonerler ve yabancı konsoloslar aracılığı ile sağlanmıştır. Bu eylemler sonunda Anadolu'da meydana gelen olaylar Avrupa basınında Ermenilerin mağduriyeti şeklinde duyurulmuş ve dünyanın dikkati Ermeni Sorununa çekilmişti.

Bütün bu verilerden ortaya çıkan sonuç şu ki, Ermeniler bağımsız bir devlet kurabilmek için yeterli nüfusa sahip olmadıkları bir coğrafyada terörü bir araç olarak seçmişlerdi. İngiltere, Rusya ve Amerika Birleşik Devletleri'ndeki farklı grupların teşvik ve yönlendirmeleri olmasaydı Ermeni Sorunu bugünkü içinden çıkılmaz hale gelmez, Doğu Anadolu'daki reform çalışmalarını daha iyi sonuçlar verebilirdi.

Kaynakça

- Alkan, N., (2006). "Ermeni Teröristlerin Osmanlı Başşehri İstanbul'daki Saldırıları ve 1896 Osmanlı Bankası Baskını (ABD'deki 11 Eylül Saldırılarıyla Bir Mukayese)", *Türk Yurdu*, Sayı: 225.
- Arşiv Belgelerine Göre Kafkasya'da ve Anadolu'da Ermeni Mezalimi (1906-1918), C. I, (1995). Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara; Askeri Tarih Belgeleri Dergisi (ATBD), (1978). Sayı: 76.
- Balakian, P., (2003). *The Burning Tigris, The Armenian Genocide and America's Response*, Harper Collins Publisher, New York.
- Damadyan, M., (2009). *Bir Ermeni Komitecinin İtirafı* (Yay. Haz. Haluk Selvi), TİMAŞ, İstanbul.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), DH. EUM. EMN (*Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Emniyet Şubesi*), 78/ 27; 40/ 17.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), DH. İD (*Dâhiliye Nezareti İdare Evrakı*), 116/ 35; 126/ 55.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), DH. MKT (*Dâhiliye Nezareti Mektubi Kalemî*), 1178/ 117.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), DH. ŞFR (*Dâhiliye Nezareti Şifre Kalemî*), 37/ 47; 40/ 174; 44/ 233; 45/ 140; 45/166; 45/ 65; 46/ 37; 48/ 7; 52/ 28.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Y.A.HUS (*Yıldız Sadaret Hususi Maruzat Evrakı*), 273/ 160.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Y.E.E (*Yıldız Esas Evrakı*), 136/ 53; 136/ 67; 136/ 78; 136/ 81; 136/ 83; 136/ 85; 136/ 94.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Y.MTV (*Yıldız Mütenevvi Maruzat Evrakı*), 196/ 10; 206/ 33; 295/ 139; 77/ 2; 88/ 153; 99/ 32; 99/ 36.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Y.PRK.BŞK (*Yıldız Perakende Mabeyn Başkıtabeti Evrakı*), 35/ 29.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Y.PRK.HR (*Yıldız Perakende Evrakı Hariciye Nezareti Maruzatı*), 14/ 11.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Y.PRK.ZB (*Yıldız Perakende Evrakı Zaptiye*), 6/ 101.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), DH.EUM.AYŞ (*Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Asayiş Kalemî*), 15/ 21.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), DH.KMS (*Dahiliye Nezareti Kalem-i Mahsus Müdüriyeti*), 52-2/ 65; 49-2/ 32; 49-2/ 70; 50-3/ 28; 53-1/ 41; 53-2/ 4; 56-2/ 25.
- Burdett, A., L.P. (1998). *Armenia Political and Ethnic Boundaries*, London.
- Chalabian, A., (1988). *General Andranik and Armenian Revolutionary Movement*, USA.
- Dadrian, V. N., (2003). *The History of the Armenian Genocide: Ethnic Conflict from the Balkans to Anatolia to the Caucasus*, Berghahn Books, New York and Oxford.
- Gürün, K., (1983). *Ermeni Dosyası*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.

- Hocaoğlu, M., (1976). *Arşiv Vesikalarıyla Tarihte Ermeni Mezalimi ve Ermeniler*, İstanbul.
- İlter, E., (1995). *Türkiye’de Sosyalist Ermeniler ve Silahlanma Faaliyetleri (1890-1923)*, İstanbul.
- Karacakaya, (2001). *Ermeni Meselesi Kronolojisi*, İstanbul.
- Laqueur, W., (2001). *A History of Terrorism*, Transaction Publishers.
- Martin, G., (2006). *Understanding Terrorism: Challenges, Perspectives and Issues*, SAGE.
- Nalbandian, L., (1963). *The Armenian Revolutionary Movement*, Berkeley and Los Angeles.
- Nalbandian, L., (1967). *The Armenian Revolutionary Movement: The Development of Armenian Political Parties Through the Nineteenth Century*, University of California, Berkeley and Los Angeles.
- Norman, Yüzbaşı C. B. (1993). *Ermenilerin Maskesi Düşüyor*, (Yay. Haz. Yavuz Ercan), Ankara.
- Osmanlı Belgelerinde Ermeniler (1915-1920). (1994). Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara.
- Osmanlı Belgelerinde Ermeniler (1989). C.19, Başbakanlık Osmanlı Arşivleri Yayını, İstanbul.
- Osmanlı Belgelerinde Ermeniler, (1989). C. 16, İstanbul.
- Selvi, H., (2004). *Birinci Dünya Savaşı’ndan Lozan’a Ermeni Sorunu*, Sakarya.
- Sonyel, S., (2000). *The Great War and the Tragedy of Anatolia*, Ankara.
- Süslü, (1990). *Ermeniler ve 1915 Tehcir Olayı*, Ankara.
- Tanin, (19 Mayıs 1913). *Talat Paşanın Anıları*, (Yay. Haz. Alpay Kabacalı), (2000), İstanbul.
- The Armenian Massacres 1894-1896, British Media Testimony, (2008). Arman J. Kirakossian (ed.), The Armenian Research Center, University of Michigan, Dearbor.
- Uras, E., (1976). *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, Belge Yayınları, İstanbul.
- Yavuz, F., (2009). *Osmanlı Devleti Dış Politikasında Ermeni Sorunu: 1896 Osmanlı Bankası Baskını Örneği*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Sakarya.